

ION I. LĂPEDATU

DIN ANII
MEMORANDULUI

— AMINTIRI —

BCU Cluj / Central University Library Cluj

EXTRAS DIN VOLUMUL «OMAGIU PROFESORULUI IOAN LUPAȘ»

BUCUREȘTI

M. O., IMPRIMERIA NAȚIONALĂ

1941

ION I. LĂPEDATU

DIN ANII
MEMORANDULUI

— AMINTIRI —

BCU Cluj / Central University Library Cluj

EXTRAS DIN VOLUMUL « OMAGIU PROFESORULUI IOAN LUPAȘ »

BUCUREȘTI

M. O., IMPRIMERIA NAȚIONALĂ

1941

BCU Cluj-Napoca

DIN ANII MEMORANDULUI

— AMINTIRI —

Amintirile din rândurile de față sunt din anii Memorandului și de pe vremea când urmam la Școalele dela Brașov, vestitele școale românești, care prin ființa lor — de dascăli și ucenici — au resimțit și au trăit, în lungul existenței lor, toate evenimentele însemnate din viața poporului nostru de pe amândouă laturi ale Carpaților.

Așezate atât de norocos în vechiul centru de viață și cultură românească al Brașovului, la răscrucea drumurilor de întâlnire dintre Românii din Transilvania și cei din Țara liberă, aceste școale, cu toate generațiile de dascăli care s'au succedat și care jertfeau tot ce aveau mai bun în minte și inimă pentru educația în spirit național a miilor de tineri de sub ocrotirea lor, mai toți fii de țărani români, au fost unele dintre cele mai fecunde pepiniere de luptători pentru cauza neamului nostru. De sigur și din celelalte școale au eșit vrednici apărători ai poporului. Tot atât de sigur este însă, că mai toți reprezentanții și luptătorii de seamă din deceniile din urmă ai Românilor din Transilvania, au trecut prin școalele din Brașov.

În vremurile grele de atunci, când ochii stăpânirii politice erau mereu ațintiți asupra acestor școale, se cerea din partea dascălilor multă iubire și înțelepciune ca să-și poată îndeplini îndoită misiune de educatori ai unei tinerimi române și de apărători ai unor instituțiuni prigonite și atât de mult amenințate în existența lor.

Nu era lucru ușor. Și cu toate acestea au izbutit. Dascălii erau adevărați părinți. Intr'o strânsă legătură sufletească cu elevii lor, nu-i mirare că fiecare găsea calea și mijlocul de a face — în școală și în afară de școală — educația culturală și națională a nesfârșitelor rânduri de învățăcei.

E lung și vrednic de pomenire șirul acestor mucenici în slujba culturii și ideii naționale românești. Ar merita toți amintiți. Mă voiu mărgini la unii dintre ei.

Neuitatul **Andrei Bârseanu**, autorul imnului «Pe-al nostru Steag e scris Unire», a fost, vreme de treizeci de ani, apostolul propovăduitor al celui mai rodnic naționalism. Profesor distins și cu mult talent pedagogic, nu uita niciodată în cursurile lui de Istorie a Ungariei, să întrețasă și Istoria Țărilor Românești. Prelegerile lui cucereau pe toți. Le ascultam cu evlavie, ca în biserică. Vorbea cu elan de figurile mari din istoria națională și cu multă strângere de inimă de suferințele și de jertfele de veacuri ale popoului românesc. Lecțiile lui de limba și literatura română erau — de asemenea — puse în slujba aceluiași ideal: educația națională.

Dar **Andrei Bârseanu** nu se mărginea numai la activitatea sa între zidurile școalelor. Multă vreme, când se termina anul școlar, își alcătuia câte o echipă de 20—30 elevi din clasele superioare, «studenți», cum li se spunea pe atunci, și pornea cu ei pe câte 2—3 săptămâni în excursiuni prin munții, văile și câmpiile Transilvaniei. Ținuturile de preferință, pe care le cerceta mai mult, erau cele ale Munților Apuseni, atât de bogate în mărturii și amintiri istorice. Din sat în sat, străbătând drumurile mai mult pe jos, nimic nu rămânea neobservat și neexplicat. Câte emoții prin locurile sfințite de suferințele și jalea trecutului și câtă învioreare și încredere în mijlocul popoului, bântuit de griji, dar conștient și mândru de originea lui. O adevărată școală ambulantă de naționalism și românism.

Preoții, învățătorii și frunțașii satelor primiau cu brațele și inimile deschise pe tinerii pelerini, fericiți că pot adăposti în casele lor umile, dar înălțate de iubirea de neam, pe unul dintre cei mai cunoscuți și mai luminați cărturari ai vremii, pe **Andrei Bârseanu**.

Câtă conștiință și mândrie românească, câtă încredere și tărie sufletească și câtă nouă învățătură nu duceau cu sine și nu răspândiau pretutindeni tinerii elevi din aceste frumoase și educative excursiuni.

Dr. Valeriu Branisce. Sunt sigur că se mai găsesc încă mulți dintre contemporani, cari își vor aduce aminte cu duioșie de timpul scurt, dar foarte intens trăit, de abia trei ani, cât Branisce a stat în slujba Școalelor dela Brașov. Tânăr, viguros și plăcut, a cucerit tinerimea dela prima sa apariție în orașul de sub Tâmpa. Foarte comunicativ, vorbea deschis și însuflețit. Nu i-a trebuit mult să devină idolul tinerimii. Nu cunoștea nici o piedică în propovăduirea ideii naționale. Mi-aduc aminte de o întâmplare foarte caracteristică pentru curajul și avântul său sufletesc și pentru modul și mijloacele prin care înțelegea să facă educația românească a elevilor săi. La un «maial» al școalelor dela Blaj, «studenții» de acolo invitaseră și pe colegii lor dela Brașov. O delegație a acestora ia parte la frumoasa serbare școlară. In, toiul însuflețirii și focului tineresc, se improvizează o spontană dar destul de răsunătoare manifestație la Piatra comemorativă dela Câmpia Libertății. Gazetele ungurești dau alarma și autoritățile cer pedepsirea exemplară a tinerilor agitatori. Conferința profesorală osândește cu carceră pe cei ce luaseră parte la serbarea dela Blaj. Branisce se încarcerează și el cu tinerii lui elevi, petrecând ziua întregă cu dânsii, cetindu-le și comentându-le memorabilul discurs al lui Bărnăuțiu dela 3/15 Mai 1848. Ce admirabilă recompensă și încurajare pentru un tineret care trebuia pregătit pentru luptă!

Pasionat luptător național și politic, după doi ani de dascălie, Branisce se hotărăște să lase catedra spre a lua conducerea «Tribunei» dela Sibiu, cel mai răspândit ziar românesc din Transilvania. Hotărîrea lui a impresionat adânc. Tinerimea se pregătește să-i facă o manifestație de simpatie și recunoștință. Ocazia se ivi din prilejul obișnuitei excursiuni studențești la Poiană, în toamna anului 1893. Seara, la reîntoarcere, când coboram în jos «pe oabeni», se dădu cuvântul: la Branisce! În rânduri strânse elevii din cursul superior, «studenții», și după ei cei din clasele inferioare, ajunseră în Ulița Prundului, unde locuia familia Branisce. Poliția sau cine — nu știu — încuiase porțile. De sigur pentru a zădărnici manifestația. Conductul se opri în fața casei, intonând cântece naționale și studențești. Dar unii mai îndrăzneți săriră zidurile, și porțile se dau în lături. Tinerimea pătrunde și inundă curtea. Branisce era 'n pridvor. Unul dintre tineri — Nicolae Ionescu, devenit mai târziu avocat în Caransebeș — îl salută în o cuvântare frumoasă, rostită cu mult elan. Il roagă să nu plece. Branisce răspunde. Intâia dată când îl văzusem emoționat. Vremurile sunt grele. Ele îl chiamă la

datorie în altă parte. În cuvinte calde își ia rămas bun dela elevii săi. O apăsare se lasă pe sufletele tuturor: Branisce totuși pleacă. A fost nevoie de câteva momente de reculegere sufletească și de cuvintele de încurajare ale lui Branisce, ca tineretul să-și reia atitudinea de bărbăție, să se rânduiască din nou și să pornească, în tactul obișnuitelor cântece, potrivit tradiției, în fața școalelor, unde avea să se încheie această frumoasă serbare și manifestație studentească.

Trei ani a lipsit Branisce dela Brașov. În acest răstimp s'a înfățișat ca apărător în procesul Memorandului și a înființat și condus ziarul « Dreptatea » dela Timișoara. S'au pornit împotriva lui 24 de procese de presă. Articolele incriminate erau reproduse în o colecție, sub titlul « Procesele noastre », colecție cunoscută și foarte cetită în rândurile tinerimii. Branisce a fost condamnat la doi ani temniță de stat. Osânda și-a făcut-o la Vaț. Părăsind temnița, se reîntoarce iarăș la Brașov, unde este numit profesor definitiv. Era neschimbat. Același temperament. Naționalismul său devenise însă și mai expansiv. Dar și de data aceasta școala îl poate reține abia un an. Pasiunea politică îl îndeamnă să treacă în Bucovina, alătura de Iancu Flondor, să ia direcția ziarului « Patria » dela Cernăuți. La Brașov toată lumea l-a regretat. La școală n'a mai revenit niciodată. A rămas însă toată viața lui dascălul poporului român din Transilvania prin cuvântul propovăduit în presă și prin pilda lui de neînfrânt naționalist și admirabil caracter.

Un alt dascăl, uitat de mult, dar care merită un loc de cinste între cei mai vrednici, a fost **Dr. Gheorghe Pop**. Bărbat simpatic, cu înfățișare frumoasă, dar mai mic de statură, toată lumea îi spunea Ghiță Pop. Făcuse studii serioase. Terminase liceul săsesc și teologia la Sibiu, iar Universitatea la Budapesta și Lipsca, luându-și doctoratul în filosofie. Scrisesese și publicase, îndată după terminarea studiilor, o lucrare literară: « Horia », tragedie istorică, pe care, mi-aduc bine aminte, băeții o citeam cu multă plăcere. Ca profesor era și el — ca toți ceilalți — un însuflețit și convins naționalist. A stat la Brașov abia un an și câteva luni, trebuind să părăsească catedra pentru cuvântarea sa « Educația Națională », pronunțată la Sărbătoarea Sfintei Sofii, patroana școalelor, cuvântare incriminată de autoritățile statului. Cei ce vor ceti această cuvântare frumoasă, îndrăzneată și plină de sentiment, își vor putea da seama de spiritul naționalist în care

dascălii dela Braşov înţelegeau să facă educaţia tineretului şcolar¹⁾.

¹⁾ În expunerea ideilor sale despre *Educaţia Naţională*, Ghiţă Pop se întemeiază pe următorul raţionament: Nu e suficient ca tineretul să se pregătească pentru viaţă numai cu armele ştiinţei. Aceasta şi-o pot îngădui cel mult popoarele cu veche cultură, care «şi-au ridicat zidul naţionalităţii lor». La noi, la poporul nostru şi în împrejurările grele în care trăieşte, scopul principal nu poate fi numai ştiinţa. La noi e nevoie pe lângă ştiinţă, ori chiar înainte de toate, de o educaţie în spirit naţional. E nevoie de caractere vâжоase.

«Există un spirit — spune el — care e punctul de plecare, e firul conducător al tuturor mişcărilor mai însemnate din veacul nostru. El a transformat viaţa intelectuală şi morală; el a dat direcţiune literaturilor; el este izvorul de adăpare pentru orice popor. Cunoaşteţi cu toţii acest spirit, e spiritul naţional. Şi acum cred că mă înţelegeţi, ce am vrut să zic prin aceea, că ştiinţa nu poate fi scopul principal al d-voastră, căci ştiinţa ce vi-o agonisiţi aici, numai atunci va deveni folositoare pentru neamul nostru, când va fi străbătută de acest spirit, altcum fiecare dintre d-voastră nu este altceva decât un inventar de formule ştiinţifice, fără nici un folos comun, organe reci, cari primesc hrană, dar nu sunt în stare să o asimileze. Şi tocmai în această asimilare zace scopul principal. Numai pe baza acestei asimilări veţi deveni d-voastră caractere solide. Căci caracterul nu este altceva decât acea tărie de voinţă de a lucra totdeauna după principii bine statorite».

Iar mai departe:

«Aruncaţi-vă cu nesaţ asupra poeziei populare. Ea ne va arăta fizionomia cea mai fidelă a spiritului poporului nostru, ea ne va spune ce iubeşte poporul nostru şi ce urăşte el, ea ne va arăta idealul poporului nostru».

«Jele-i, Doamne, cui-'i jele,
Jele-i, Doamne, muntelui
De armele Iancului,
Că le plouă şi le ninge
Şi n'are cine le 'ncinge».

«Astfel oftează poporul după idealul său şi până munţii patriei vor ofta astfel prin graiul poporului, până atunci să ştiţi ca d-voastră aveţi încă o problemă de rezolvit. Vai de acel tânăr care nu înţelege acest grai...».

Istoriseşte apoi pe scurt conţinutul unui roman de Jókai, ~~marele scriitor maghiar. Era pe vremea~~ revoluţiei lui Rákoczy. Unul din strămoşii lui Andrásy şi-a alcătuit o ceată de războinici călăreţi şi a pornit în sprijinul revoluţionarilor, adică a celor ce luptau pentru independenţă. Se lasă însă ademenit de ispitele Curţii dela Viena şi trece în tabăra potrivnică lui Rákoczy. După potolirea revoluţiei, Andrásy se întoarce la Castelul său. Porţile sunt încuiate. Fiul său întreabă: «Cine este?» — «Sunt tatăl tău», răspunde Andrásy. — «Un trădător nu intră în castel», replică fiul şi cu o detunătură de puşcă îşi răstoarnă părintele. — «Ce-ai făcut, nenorocitul?», îi strigă mama sa. «Ai

La plecarea lui Ghiță Pop, părerea de rău era generală. Când și-a luat rămas bun dela clasa în care eram și eu, și noi și el, aveam lacrimi în ochi. Nu m'am putut stăpâni. Am spus câteva cuvinte. Ce? Probabil ce putea spune un tânăr de 14—15 ani, mâhnit de nedreptatea ce se făcea unui dascăl atât de iubit. L-am regretat mereu și săptămâni de-a rândul ne duceam de priviam într-o vitrină o fotografie, care reprezenta pe tinerii profesori naționaliști, citind « Tribuna ». In mijloc era Ghiță Pop. Lângă el și în jurul lui, Brănișce, Blaga, Onițiu, Roșca și, pare-mi-se, Goldiș. Dela Brașov,

ucis pe tatăl tău ». Fiul îi spune: « Mamă, acest neam maghiar numai atunci își va afla mântuire, când însuși fiul va judeca la moarte pe tatăl trădător ».

« Aici trebuie să ajungeți și d-voastră. Numai atunci se vor alege cei buni din cei slăbănogi; numai atunci se va curăți pădurea de uscături » — spunea Ghiță Pop tineretului care-l asculta cu respirația oprită.

Iar ca încheiere:

« Ce credeți, care e viitorul d-voastră? E cel mai trist. După ce veți ieși de aici și veți merge să vă continuați studiile, veți fi spionați, veți fi urmăriți, ba veți fi chiar amenințați, pentru că ați rămas credincioși principiului național. Și după ce veți jertfi avere, muncă, anii cei mai frumoși din viață, credeți că vă așteaptă posturi grase? Nu! D-voastră nu veți fi hrăniți la ieslele Statului. Alții se hrănesc acolo, ai căror strămoși vindeau încă răze prin Rusia, pe când strămoșii noștri își vărsau sângele pentru această țară. A ști aceasta încă se ține de creșterea d-voastră; a ști aceasta însemnează a te orienta asupra situației ».

« Să nu credeți că voiesc a vă ațâța! Nu! Gelozia, ura în contra altor popoare, spiritul de cucerire, vânătoarea după renegați, acestea lăsați-le altora. Ei să-și prăpădească puterile cu ele. Noi să păstrăm ce avem. Și ce avem? Avem o patrie, o limbă, avem obiceiuri, suveniri istorice, avem morminte, lângă care plâng speranțele neamului nostru; acestea să ne fie izvorul vredniciei și al virtuților noastre strămoșești! ».

« Da, de acum trebuie să știți, că n'ați venit aici pentru ca mai târziu să puteți dormi pe perne, ci ați venit ca să vă oțeliți pentru o luptă crâncenă. In lupta aceasta, pe care nu noi am provocat-o, care ni s'a impus cu puterea, în lupta aceasta veți avea d-voastră să vă arătați vrednicia. Și cum să vi-o arătați? Unire nesfârșabilă între fii de acelaș sânge, mândrie și demnitate națională în mijlocul urii și îngâmfării dușmanului, iată conduita unui tânăr român în aceste vremuri de vifor. Numai astfel vă veți putea apropia de idealul națiunii, dar numai astfel și chemarea Duhului Sfânt, ce azi s'a săvârșit cu atâta evlavie și pompă religioasă, are și un sens. Căci un popor care și-a uitat de datorințele sale, n'are drept să existe nici înaintea lui Dumnezeu, nici înaintea oamenilor ».

« Și pe lângă toate, una e de lipsă. E de lipsă iubirea nemărginită pentru tot ce este românesc. Fie ca acel Duh ce ați chemat de sus, fie ca el să sădească în inimile d-voastră această iubire. In speranța aceasta, vă strig un puternic: Să trăiți! ». (Vezi « Tribuna » dela 7/19 Oct. 1892. Anul IX, nr. 224).

Ghiță Pop a trecut profesor la București, unde a avut un sfârșit cât se poate de tragic ¹⁾).

Dar **Vasile Goldiș**, omul care s'a fixat pentru totdeauna în istoria neamului? Ce fericiri trebuie să fie aceia, care i-au fost elevi. N'am avut parte de această fericire. L-am putut asculta dela catedră numai ocazional, când suplinia pe vreunul din colegii lui. Am avut însă mângâierea de a fi mai târziu destul de aproape de el. Goldiș era un admirabil dascăl prin cuvântul spus dela catedră. El era însă și apostol prin cuvântul propovăduit în scris. Școala cea mare de naționalism a lui — încă de când se găsea la școalele dela Brașov — era scrisul său, sguuitoarele sale articole, publicate în ziare, cu deosebire în « Tribuna Poporului » dela Arad. Scrise în epoca de cumplite prigoniri de după procesul Memorandului, cuvintele lui Goldiș, spuse cu multă îndrăsneală, veniau să toarne încredere și nădejde în neamul oprimat al Românilor din Transilvania și Țara Ungurească. Imi aduc aminte de un articol al său: « Ofițeri români la Brașov », scris din prilejul unei vizite, pe care ofițerii garnizoanei Ploești o făceau ofițerilor austro-ungari dela Brașov. Cine se va putea transpune în vremurile și împrejurările de atunci — era la putere guvernul de nemai pomenită teroare al lui Bánffy, sdrobitorul de naționalități — și va ceti acest articol, își va da seama ce însemnau descălii dela școalele românești ale Brașovului în lupta de conservare a conștiinței naționale ²⁾. Articolul, ca mai toate ale lui Goldiș, a avut

¹⁾ A fost asasinat în chipul cel mai misterios, în o seară pe când lucra la masa sa de scris. Asasinii au rămas nedescoperiți.

²⁾ « Cu dragoste frățească salutăm în țara noastră pe vitejii ofițeri ai Armatei Regale Românești și le urăm un călduros: Bine-ați venit! » — astfel își începe Goldiș articolul său.

« Ne pare bine » — spune mai departe — pentrucă « avem să dăm mâna cu frații noștri de sânge, pe cari i-am iubi și ar trebui să-i iubim chiar de ar fi statul lor dușman statului nostru, că sângele apă nu se face, frate cu frate se iubește și Român cu Român nu se urăște. De-ar fi altfel, lucru nefiresc ar fi. Ne pare bine și inima noastră se încălzește de bucurie, când vedem fălfăind pe ulițele Brașovului tricolorul național al României, că ale lui colori sunt dragi sufletului nostru și scumpe ».

Iar ca încheiere:

« Și nouă ne pare bine, dar totuși durerea ne 'neacă.

« Ulițele Brașovului sunt împodobite cu steaguri românești și Româniile julesc. Soldații români venit-au « pe omenie » la noi și puternicii zilei îi primesc cu brațele deschise; « fișpanul » Ungurilor salută pe Români și Româniile julesc. Auzim « buze străine » rostind dulcele graiu al maicilor noastre, plebea strigă

un efect extraordinar. Vizita ni se părea anume pusă la cale de oficialitățile celor două state, ca să se desavueze politica și mișcarea națională a Românilor din Transilvania. Socoteam chiar și noi, elevii, că nu e îngăduit să stăm față la spectacolele împreunate cu sărbătorirea ofițerilor români, spectacole ce se desfășurau pe ulițele Brașovului, dar care ne răneau adânc inimile și ne înjoseau în mândria noastră de Români.

« trăiască » pe românește și seara la concert locotenentul de husari cântă doina românească și Românii jelesc ».

« Statele se bucură și benchetuesc, dar Românii sufăr și jelesc. Că acum se arborează steaguri românești pe cetățile noastre, dar când noi cu drag aninăm la pieptul nostru dulcele tricolor, răsar jandarmii ca din văzduh și în temnițe ne târsc. Că acum slujbașii « împăratului » nostru sărută pe frații noștri Români, dar când noi cu dragoste și cu credință ne-am apropiat de « Regele-împărat », Ungurii din prejurul Burgului ni l-au închis și iarăși în temniță ne-au târit, pentru că am voit să dăm numai față cu al nostru Vodă iubit. Că acum « fișpanul » cu drag privește la hora românească și « husarii » cântă doinele românești, dar pe sate feciorii noștri sunt închiși și bătuți pentru « Hai să dăm mână cu mână, cei cu inima română ». Și pentru aceea Statele se bucură și benchetuesc, iar Românii sufăr și jelesc ».

« Cetățenii țărilor de sub Coroana Sfântului Ștefan salută cu bucurie în mijlocul lor pe ofițerii Statului Român. Dar Românii din Ungaria și din Ardeal nu salută pe frații lor Români din România liberă, pentru asta în țara lor nu le este permis. Nu ne este permis nouă a vedea Români în voi, iubiți căpitani ai oștirii românești, și nu ne este nouă permis a ne bucura de ființa voastră « românească », pentru că asta este trădare de patrie. La noi, în Țara Ungurească, « Român » se talmăcește cu « trădător ». Și nu ați venit voi ca « Români » la noi, ca dimpreună cu noi să vă veseliți, că nu este sufletul nostru vesel arum, ci lacrimi curg pe genele noastre, nu de bucurie, ci de durere și amar ».

« Știm și mărturisim că Vodă al vostru și al nostru Domn sunt împrieteniți și se iubesc ; știm că Țara voastră s'a legat cu stăpânitorii împărăției noastre, ca tovarăși să fim la bine și la rău, dar inimile noastre cernite sunt de durere, că amărăciunea poporului nostru întuneacă mințile noastre și singura mângâiere ce o avem este : când vă vedem pe la noi, ne întărim pentru luptă și în nădejdea că în curând trebuie să se ușureze și starea noastră ».

« Ați venit la noi, ca martori să fiți, că săbiile și puștile și tunurile voastre sunt ajutor la ale noastre, dar prea bine știți voi, că sabia taie trupul, dar duhul e nemuritor și legăturile inimilor sunt mai tari decât moartea. Grijească împărății de inimile popoarelor și vor avea tărie împotriva dușmanilor ».

« Iară durerea noastră să nu vă tulbure veselia voastră. Bucurați-vă de bucuria aliaților găzduitori, dar întorcându-vă la casele voastre, spuneți celor de acasă, că frații lor din văile Ardealului și din pusele ungurești, că frații lor Români din matca străbună, nu sunt fericiți ». (« Tribuna Poporului », Arad, nr. 40, 1898).

Goldiș n'a stat prea mult la Brașov. Abia vreo zece ani. A lăsat în urma lui o adâncă dără de lumină, care va străluci cât timp vor trăi școalele dela Brașov.

* * *

La Brașov mai era însă și un alt izvor de educație națională. Era « Gazeta Transilvaniei », care se apropia pe atunci de 60 de ani de continuă și luminoasă existență. Stâlpii ei, în acele vremuri, erau: Dr. Aurel Mureșianu, Grigorie Maior și Traian H. Pop. Toți trei și-au închieiat destul de timpuriu viața, istoviți de munca grea a bieților ziariști români din Transilvania

« Gazeta Transilvaniei » era scrisă cu multă judecată, dar și cu mult avânt. Azi, când după mai bine de 40 de ani, răsfoiesc paginile ei de pe atunci, simt fiorii devotamentului și dragostei de neam, care se revarsă din fiecare rând tipărit acolo. Cu ce sentimente de admirație vom fi cetit noi, la acea vârstă tânără, scri-sele « Gazetei ».

Imi aduc bine aminte, cum alergam seara la Redacție, când apărea « Gazeta », ca să putem pune mâna pe cele dintâi numere ce eșiau de sub tipar. În multe case băieții erau puși să o citească pentru cei mai în vârstă. Aceasta mi se întâmpla și mie destul de des. Aveam un prieten, coleg de clasă, băiat sărac din Zărnești, la care mergeam de multe ori și pe care îl adăpostia la el bătrânul Bran de Lemeny, bărbat ce avusese un rol important în viața poporului român din Transilvania prin anii 1838—1865. Fusesse avocat, secretar al Adunării naționale dela Blaj și membru în delegațiunea care avea să ducă petiția Românilor la Impăratul Ferdinand al V-lea. Intrat apoi în magistratură, se înalță până la rangul de judecător la Curtea de Apel din Sibiu. Fusesse deputat în dieta dela Sibiu, delegat în Senatul imperial dela Viena și, câtva timp, Căpitan suprem al Făgărașului. Era o istorie vie a tuturor evenimentelor vremii sale. Mă punea să-i cetesc foarte des « Gazeta ». I-o citeam dela început până la sfârșit. Mă oprea adeseori să-mi explice sau să desvolte anumite chestiuni în legătură cu cele ce citeam. Mărturisesc că am profitat foarte mult din școala ce ne-o făcea, mie și prietenului meu, venerabilul bătrân.

Mai căutată era însă « Gazeta » când se petreceau evenimente importante în viața poporului român. Epoca anilor 1892—1896 a fost poate cea mai agitată, dar și cea mai frumoasă. Este epoca

Memorandului și a marilor și nesfârșitelor condamnări politice. În acele vremuri «Gazeta» era nelipsită. Era ca pâinea de toate zilele!

* * *

În primăvara anului 1894 avea să se judece la Curtea cu jurați din Cluj marele proces al Memorandului. Cunoșteam cu toții, destul de bine, din «Gazeta» și «Tribuna» întreaga chestiune. O discutam între noi cu multă pasiune. Știam după nume — pe unii îi cunoșteam și din vedere — pe toți membrii Comitetului Partidului Național. Chipurile lor, scoase de prin gazete, erau așezate la loc de frunte în locuințele noastre studențești.

Procesul Memorandului avea să înceapă la 7 Mai din acel an, într-o zi de Luni, după Dumineca Tomii. Cu cât se apropia această zi mare, cu atât agitația în rândurile noastre sporia. Știam că sunt încriminate acele părți ale Memorandului, care vorbeau de Unirea Transilvaniei cu Țara Ungurească și în care se expuneau plângerile Românilor în această privință, plângeri, întemeiate tocmai pe postulatul Autonomiei Transilvaniei, ce forma punctul prim din programul Partidului Național Român. Se punea chestiunea dacă Partidul Național are sau nu îndreptățirea de a stăruii pe cale legală pentru realizarea acestui vechiu și hotărâtor postulat național. Știam, mai departe, că procesul s'a pornit și pentru tipărirea și răspândirea Memorandului și că opinia publică ungu-rească și oficialitatea țineau să distrugă Comitetul Național, convinse că prin aceasta se va distruge toată mișcarea națională a Românilor din Transilvania și Țara Ungurească. La articolele pline de îngâmfare ale presei judeo-maghiare, prin care se spunea că procesul și condamnarea vor face dovada că agitația este întreținută numai de Comitetul Partidului Național și de câteva sute de partizani ai săi și că aceștia nu au nimic comun cu masele poporului român, «Gazeta» răspundea, în numărul său de Paști, că în curând se vor convinge că «una este întreg poporul român și unul și nedespărțit va fi el, ori de câte ori se va trata de existența lui națională și de drepturile și postulatele prin care stăruiește a și-o asigura». Și încheia: «Sperăm că bunul geniu al națiunii române ne va lumina și ne va întări sufletele și în aceste zile grele și amare, ce le străbatem, și va aprinde cu nouă putere în inima noastră flacăra iubirii de neam și de patrie, la al cărei foc sfânt se vor topi toate încercările dușmanilor de a ne desbina. În această

fermă speranță zicem fraților noștri din munți și din câmpii un puternic « Hristos a înviat! ».

Era cuminecătura sufletească cu care plecam de vacanța Paștilor pe la casele părintești. Agitațiile și emoțiunile au continuat întreaga săptămână luminată. La Dumineca Tomii eram întorși la Brașov. Se umpluse Groaverul de tineret, bucuros de reîntâlnire. Toată lumea vorbea de Procesul Memorandului ce avea să înceapă a doua zi. Către ora cinci după amiază vedem că apare, venind din spre Piața Prundului, un grup mare de Români, toți în haine de sărbătoare, în rânduri de câte patru, cu câțiva profesori în fruntea lor. Imi aduc aminte de Andrei Bârseanu, Ion C. Pantu și Niculae Popovici, profesorul de cântări. Aflarăm îndată că se duc la gară spre a întâmpina pe cei ce aveau să vină și să plece cu trenul de seară spre Cluj, la marele proces. Ne-am încolonat și noi, îndată după profesori. Grupul « studenților » era destul de impunător. Aproape toți purtau chipiile reglementare. Dar cu cât înaintam, rândurile se îngroșeau. Când am ajuns în Piața Sfatului, depe partea numită Târgul Grâului, se alătură puternicul grup al intelectualilor din Cetate. Ajunși la gară, în marșuri și cântece naționale, eram câteva sute. Acolo o altă mulțime în așteptare. Foarte multe doamne și domnișoare, sosite de mai înainte. Clocotea gara și împrejurimile ei de lume și vorbă românească. Poliția și funcționarii gării, surprinși, nu știau ce să facă, cum să purceadă. Iși pierduseră capul. Elevii liceului, în grup compact, cu profesorii lor, sunt în partea peronului unde avea să intre trenul în gară. Alătura grupuri de intelectuali și țărani, amestecați. Cu cât se apropia sosirea trenului, cu atât agitația era mai puternică. Profesorii păreau cam îngrijorați de manifestațiile ce s'ar putea produce din partea « studenților », încurajați în neastâmpărul lor de privirile de aprobare ale grupului de doamne și domnișoare. Se dăduse cuvântul că în momentul în care trenul va intra în gară, să se intoneze « Deșteaptă-te Române ». Se și aranjară în față cântăreții cei mai buni. În această stare de agitare, profesorii țin un scurt sfat. Unul dintre ei, Niculae Popovici (i se spunea Nichi Popovici), un bărbat înalt, frumos, totdeauna foarte îngrijit, dar și foarte nervos, intră în grupul mare al elevilor și-i admoniază să se poarte liniștit.

— « Se va face o manifestație mută » — spunea el. « Nu putem periclita școalele cu atitudini sgomotoase și fără scop. Nu este ertat să cântați ».

— « Dar dacă nu ne putem stăpâni » — îl întrerupe unul dintre elevii clasei a VIII-a. Era Valer Moldovan, actualul profesor dela Facultatea de Drept a Universității din Cluj.

Popovici, enervat peste măsură, ne apostrofează:

— « Vă vom învăța noi să vă stăpâniți » — și ne întoarce spatele.

Trenul se zărea. Pe peron, liniște adâncă. Se părea că încetase orice respirație. Pe platformele din capătul vagoanelor de cl. II-a apar preoții dela Săcele cu o mulțime de țărani chipeși, în portul lor național de sărbătoare. Din ferestrele trenului, capete îmbujorate de emoția momentului. Erau mulți de peste Carpați, din « Țară ». Lumea stă descoperită. Se părea în adevăr că e vorba de o manifestație mută. Totul a durat câteva secunde. De-odată urale nesfârșite străbat văzduhul. Poliția și funcționarii gării grăbeau să atașeze vagoanele de care era încă nevoie și să pornească cât mai de grabă trenul. Dintr'un colț al peronului, se aud însă primele accente din « Deșteaptă-te Române ». În clipa următoare întreg peronul, întregul tren cânta imnul național. Valul de emoție cuprinsese pe toți. Entuziasmul și emoția erau la culme. Lumea întregă cânta. Cu fața întoarsă spre cântăreți, cu ochii umezi de lacrimi, bătând tactul, cânta alături de toți și regretatul profesor Nichi Popovici. Uitase de toate. De sigur, înțelegea atunci pe elevul care-i ripostase: « Dar dacă nu ne putem stăpâni? ». Va fi fost și el convins că sufletele nu pot fi stăpânite așa de ușor ¹⁾.

Trenul pleca în acordurile imnului național și a nesfârșitelor urale a celor de față. Andrei Bârseanu se apropie de grupul nostru și ne spune: « Gândiți-vă ce cale triumfală va fi avut trenul acuzaților? ». În închipuirea noastră vedeam mersul lor triumfal și auziam strigătele de îmbărbătare ale unui neam întreg. În adevăr, așa a și fost. La toate gările mari și mici, Românii eșiau întru întâmpinarea Comitetului național. În unele locuri eșiau cu praporii din biserică. Pe alte locuri, când intrarea în gări le era oprită de jandarmi, se postau pe platourile din apropiere. Oamenii dela lucrul câmpului aruncau uneltele și ridicându-și brațele în chip de rugăciune, strigau: « Dumnezeu să vă ajute! ». Intre Blaj și

¹⁾ « Gazeta Transilvaniei » în nr. 91 din 1894 relatează destul de amănunțit despre această manifestație a Românilor brașoveni. Nu amintește însă de participarea tineretului școlar și nici a profesorilor. Era firesc. Redacția « Gazetei » foarte chibzuită în tot ce publica, nu putea destăinui o informație ce ar fi putut crea dificultăți școalelor dela Brașov.

Teiuș poporul s'a înșirat, în rânduri compacte, pe amândouă laturile liniei ferate. La Cluj se adunaseră aproape cincisprezece mii de Români. Era cea mai mare manifestație românească după cea din Câmpia Libertății dela 1848. X

* * *

A doua zi s'a început marele proces. Așteptam înfrigurați în curtea Redacției « Gazetei Transilvaniei » să iasă dela tipar, să citim rapoartele despre decursul procesului. Vreo două săptămâni abia cred să mai fi fost cineva care să pună mână pe carte. În clasă ziarele foșneau pe sub bancă, iar în recreații și după cursuri băeții se adunau grupuri-grupuri, cetind știrile venite dela Cluj. Fazele procesului au fost urmărite de toată lumea cu multă încordare. Noi, tinerimea, știam aproape tot ce se discutase și repetam cu exactitate dialogurile dintre acuzați și apărători pe de o parte, și dintre tribunal și jurați de altă parte. Marea desbatere asupra limbei în care avea să se poarte procesul, a fost o adevărată revelație. Curajul și energia cu care au fost apărate drepturile limbei române, vor rămânea pentru toate timpurile partea cea mai înălțătoare a acestui proces. Pledoariile în această privință erau adevărate imnuri de mărire pentru limba noastră românească. Unul dintre apărători ¹⁾ spunea: « Ne iubim limba mai presus de orice în lume și vrem să o iubim atât de mult, încât dacă odată ar fi să pierim cu toții, din această iubire de limbă să răsară scânteia care să reaprindă viața în noi ».

Ce pildă admirabilă pentru tineretul școlar. Și nu era singură. Atitudinea hotărâtă, fără șovăire, a acelor acuzați, cari deși nu erau învinuiți cu toate capetele de acuză, totuși se declarară solidari cu ceilalți, luând întreaga răspundere pentru redactarea, tipărirea și răspândirea Memorandului, făcea să ne crească piepturile de mândrie. Dar pilda acelui tânăr, de abia 27 de ani, cel mai tânăr dintre acuzați ²⁾, care se înfățișa atât de frumos la proces, venind dela temniță din Seghedin, unde încă nici nu-și mântuise osânda pentru alte condamnări de mai înainte? Și în sfârșit declarația acuzaților, cetită în fața Tribunalului și a Curții cu Jurați în preziua sentinței. Ce splendid răsunau cuvintele ei în sufletele noastre tinere. Părțile mai însemnate le știam și le recitam pe de rost. Imi aduc și azi aminte de unele dintre ele.

¹⁾ Dr. G. Ilea.

²⁾ N. Roman.

Ceea ce se discută aici — spunea declarațiunea — este însăși existența poporului român, iar existența unui popor nu se discută — ea se afirmă. În o asemenea chestiune — se spunea mai departe — nu ne apărăm înaintea d-voastră. Noi nu putem decât să acuzăm în fața lumii civilizate sistemul asupritor, care tinde să ne răpească ce un popor are mai scump: legea și limba. De aceea, aici nu mai suntem acuzați, ci suntem acuzatori.

Iată școala în care se pregătea pentru viață, pentru luptă, tineretul român al acelor vremuri.

* * *

Făclia idealului național și a luptei pentru existența politică a neamului a trecut dela Memorandiști în mâinile generației mai tinere.

Urmând pilda celor mai în vârstă, tineretul universitar — era generația d-lor Maniu și Vaida — publică o declarație, semnată de studenții dela Oradea, Budapesta, Viena și Graț, prin care iau toată răspunderea pentru Manifestul și Apelul răspândit printre Români și prin care poporul era chemat să dovedească că una suntem cu conducătorii noștri și ale sale sunt plângerile duse înaintea Tronului, Manifest și Apel incriminate de autoritățile Statului. O seamă de preoți sunt mândrii a fi condamnați la temniță ordinară pentru că prin o declarație publicată în « Tribuna » s'au mărturisit aderenți ai celor osândiți în procesul pentru Replică. Șirul proceselor și condamnărilor se țin lanț. Cine le-ar putea înșira pe toate? Și totuși cineva va trebui să o facă. Este o datorie națională.

* * *

În decada premergătoare războiului mondial, veni rândul unei alte generații. Era generația crescută în vraja luptelor naționale ante și post memorandiste. Aș putea-o numi, și cred cu toată dreptatea, generația Goga-Lupaș. Propaganda și lupta pentru ideea națională își ajunge culmea. Presa grăia mai cu convingere, mai cu avânt și mai cu îndrăzneală ca oricând. Firește, ea își cerea însă și jertfe. Între cei dintâi și cei mai aleși, care avea să-și dea tributul de jertfă, a fost și tânărul profesor dela Seminarul Teologic și Pedagogic dela Sibiu, *Dr. Ioan Lupaș*. Fusese chemat înaintea Curții cu jurați din Cluj pentru articolul « Toate plugurile umblă », publicat în « Țara Noastră » dela 14 Aprilie 1907. Era acuzat de agitație și instigație. Procesul, despre care s'ar putea scrie multe lucruri interesante și instructive, s'a judecat la 3 Noem-

vrie 1907, când tânărul profesor a fost condamnat la trei luni temniță de Stat.

* * *

Intr'o zi pe la sfârșitul lui Iulie 1908, cei ce treceau cu trenul pe la Săliștea Sibiului au putut vedea gara și împrejurimile ei gemând de lume românească. Toată Săliștea era de față. Corul Reuniunii de cântări intona cântece naționale. Poporul Săliștei petrecea pe fiul comunei, pe prietenul Ioan Lupaș, care pleca la Seghedin să-și facă osânda. Câtă căldură, câtă încurajare și câtă recompensă morală în această manifestație de dragoste și prețuire!

* * *

Răsfoind prin scrisori mai vechi, am dat peste o fotografie ce i-o cerusem și peste câteva rânduri pe care mi le adresa din temniță dela Seghedin. Sunt amintiri scumpe pentru mine. Le păstrez de 32 de ani. Cred că și-au câștigat dreptul să fie cunoscute și de alții. Le descopăr deci cu prilejul aniversării ce venim să sărbătorim și în cadrul acestor modeste amintiri, pe care — în numele vechi și statornicei noastre prietenii — le închin aceluia care, prin viața sa de muncă, jertfă și cinste a adus o contribuție atât de prețioasă la desăvârșirea consolidării ideii naționale în România de azi.

1 Februarie 1940.

Seghedin 7. 08

Frate Ioane! Poimâne se împlinesc
săptămâna, de când am început
a mă ofili aici după zăbrele, sur-
glinuit și mitat de lume....
și trec timpul prozav de auevoe.
săptămâna asta mi-a părut cât
un an. De vor fi și seclalke 72 tot
atât de lungi - și nu pot fi altfel!
când voi îni de aici, voi fi de
de 40 ani, soanai bon de pas

